

Michálková, Věra

Možnosti syntakticko-geografického členění západoslovanských jazyků

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1972, vol. 21, iss. A20, pp. [123]-132

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100852>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VĚRA MICHÁLKOVÁ

MOŽNOSTI SYNTAKTICKO-GEOGRAFICKÉHO ČLENĚNÍ ZÁPADOSLOVANSKÝCH JAZYKŮ

Dnešní jazyková diferenciacie slovanského území jako celku se obvykle děje na základě rozčlenění starého předpokládaně nediferencovaného stavu mluvy, a to především v některých jednotlivých jejích mluvnických oblastech, méně pak v úhrnu jednotek slovní zásoby, popřípadě jednotek promluvových. Nejdetailněji je po této stránce, jak známo, propracován z mluvnic systém hláskoslovný a poměrně podrobně i tvaroslovný, kdežto oblast tvoření slov a větné skladby zůstávají zatím poněkud mimo okruh badatelských zájmů. Důvodů je zajisté řada; jako jeden z nejzávažnějších se však jeví především ne zcela reprezentativní množství i povaha široce porovnatelného materiálu z různých jeho oblastí a z různých jeho vývojových období a jeho uspokojivá analýza. Kromě toho se vynořují i důvody charakteru metodologického.¹ Zatímco jsou pro zkoumání v rámci systému hláskoslovného i tvaroslovného vypracovány i prověřeny metody analýzy i komparace, ve zbyvajících dvou mluvnických plánech se obdobná široce pojatá zkoumání a různé jeho postupy teprve rozvíjejí, a výsledky jsou tedy zatím spíše dílčí. Už nyní se však ukazuje, že budoucí závěry výzkumů v obou těchto mluvnických disciplínách budou patrně jiného druhu než závěry, které bylo možno vyvodit z faktů hláskoslovných a tvaroslovných.

Bylo-li by možno při jazykově zeměpisné projekci vést u většiny faktů uvedených už propracovaných mluvnických plánů více méně souvislé izoglosy jednotlivých realizací,² bude, jak se zdá, možno obdobně pracovat v obou nověji zkoumaných plánech a hlavně v syntaxi z obecně známých důvodů jen v omezenější míře.³ Je proto nasnadě, že sotva bude možno jistou jazykovou oblast vyčlenit z komplexu přiléhajících oblastí jen řadou syntaktických rysů, které by z ní tvořily areál v jistém slova smyslu homogenní, ale od jeho okolí odlišený.⁴ Spíše se podle dosavadních zkušeností zdá užitečné pokusit se sledovat některé jednotlivé syntaktické „modely“ a jejich realizace a zároveň i jejich místo v příslušných jazykových strukturách, popřípadě jejich konkurující „modely“ spolu s možnostmi jejich uplatnění v rozmanitých projevech. Některé dílčí pokusy v tomto smyslu byly už vykonány, a to jednak porovnáváním jednotlivých prostředků a způsobů vyjadřování v různých jazycích z hlediska strukturního,⁵ jednak sledováním různých izofunkčních vyjádření v rámci jednoho národního jazyka.⁶

V tomto našem příspěvku se chceme pokusit sledovat ve vybraném dostupném materiálu nářečí západoslovanských jazyků, pokud se nám dostaly do ruky jejich vydané nářečí texty,⁷ některé typické jevy, a to (1) obecnější jevy z oblasti mluvenosti, (2) formu a využití některých větněčlenských

prostředků a (3) některé specifické konstrukce výpovědní (větné), a to vše na pozadí situace v nářečích moravských, popřípadě českých v širším slova smyslu. Moravský nářeční materiál je tu východiskem k eventuálnímu porovnávání prostředků a možností jejich využití v jiných západoslovanských nářečích a jistým způsobem i provokujícím elementem pro sledování a hodnocení jinojazyčného materiálu, jehož jednotlivé složky by bylo lze z rozmanitých formálních i významových hledisek porovnávat jak s oním východiskem, tak i navzájem mezi sebou.

1. K výrazným typům obecnější povahy z oblasti mluvenosti patří, jak se zdá, obecně západoslovanské vytýkáni rozmanitých výpovědních členů, popř. částí promluvy, např.: (dluž.) *spez lampy, tam seژی ten kantor*; (pol.) *f kšipope tą ńe bńuo ńiz ۆd rybń; (kuj.) gożina ęuntą — to ęuń muńelim być na placu*; (zslv.) *Marińa, tą uż neprinde*. V jistém slova smyslu opačným případem je dodatkové připojování nějakého výrazu za vlastní konstrukci, např.: (hluž.) *potom wordwje von brane, tón chĺb*; (vmor.) *u ńich chytło, u tych Křenků*; (svčes.) *eńte před wĺlkou to bilo hračkou mou, bohątki a písńiĳki*. Rovněž hojně je parentetické připojování nových součástí promluvy nebo nových promluv, např.: (pol.) *no podobalo siy mu, no to zóstoł, a nie podobalo sie mu, no to wydzynia, dwacat groszych*; (hluž.) *to wońi pńadli noce a pon śpewali ęesńĳki a pon... to je űelka wudanĳka, a potom sej pojedali tajke űelke nowinki a stare bajki i űo doromade*; (zslv.) *bol som v mesce, mal som ze tri patiki, nuń som ich vĺielkel predac, űak pre seba dońc žena nawĺáĳi*.

Nedostatek promluvové perspektivy má svůj výraz mimo jiné často v nerealizování mluvnické shody mezi jednotlivými členy promluvy, sr.: (hluž.) *ha to by derĳal dobra rola być, ĳista rola*; popřípadě v realizaci shody, nikoli podle příslušného mluvnického požadavku, nýbrž „podle smyslu“, sr.: (vmor.) *połowic tych űkoląkų dřimali; ten prvńi cuk sme ostali leżat*. Užitečné by bylo zajisté pokusit se v této souvislosti stanovit místo v systému jednotlivých západoslovanských nářečí u těch konstrukcí, jejichž přísudkové sloveso (především spona) má formu 3. sg. n., a to bez zřetele k rodu, popřípadě i číslu substantiva v nominativu,⁸ např.: (hluž.) *boło swĳatki*; (pol.) *przsińżło wicziór*; (vmor.) *było śĺępka z nudlama*. Ještě v poměrně nedávné době se uvedené konstrukce, zachycené u nás nejdříve v oblasti nářečí východomoravských, považovaly více méně za důsledek nejasné výpovědní perspektivy, popřípadě za jistý druh anakolutu. Sledování obdobných konstrukcí v jiných oblastech českých nářečí, jak dokumentují údaje v Dotazníku pro český jazykový atlas, však ukazuje, že jednak nejde v českých nářečích o jev tak řídký nebo lokálně omezený, jak se původně myslelo, jednak že zřejmě nejde o „porušování“ shody, neboť sloveso v 3. sg. n. se objevuje většinou v bezprostřední blízkosti substantiva jiného rodu než středního a v některých případech i za ním, sr. (vmor.) *hĺina sa ńe tam dostalo*. — Podobně by se podrobnějším pátráním nepochybně podařilo zpřesnit i rozsah výskytu konstrukcí s neutrální reflexivní podobou slovesa v 3. sg., u níž např. v uvedených vmor. nářečích stojí substantivum v nominativu (např. *kųpilo sa mųka; tancovalo sa selsĳá*), kdežto v lašských a některých polských nářečích je substantivum v akuzativu (např. *kupilo se muku; tancovalo se selsku*).⁹

Z dalších rysů mluvenosti projevu, jež mají, jak se zdá, v západoslovanských nářečích obecnější platnost, sluší připomenout menší potřebu uvádět

explicitě ty slovesné formy, které jsou pro svou velkou frekvenci i vlastní obsahovou šíří mluvčímu i posluchači tak nasnadě, že je mohou oba v promluvě postrádat, aniž se vystavují nebezpečí, že bude promluva nejasná nebo méně sdělná. Nejhojněji bývá takto elidována spona, sr.: (maz.) *xuop...še zaživovau, ze take yadne gošaki*; (velpol.) *prouwdać paruowy młyn blijszy, ale wodny zawdy tańszy; ale Pun Bóg nad nami!*; (dluž.) *a to dajo wšykno wjele žela, ale doch twarde, dlugo żarzy; (hluž.) što to? To jene jejol; dobry burski chleb, haj;* (kuj.) *a na podwęcerek sama kawa*. Známý jsou i případy potlačení modálních sloves, např.: (dluž.) *a njet su byli te golcy teke tak wjelike, aź se żeniś (kśeli)*; (hluž.) *to tla něšto, něšto wulkotne, jow tla něšto wordować (musi)*; *a to so rozměšec różno a dichte měšec... a dichtich měšec;* (vmor.) *já po tych nádeňkách ze dvěma, ze třema (dětmi, musela chodit); stará beze mňa aňi na krok (nechce jít)*.

K častým prostředkům mlúvenosti patří i zřetelně větší množství neverbálních konstrukcí a výpovědí rozmanité platnosti než v projevech psaných, sr. např.: (pol.) *pieczki, no to takiy suchy jes, owoce sóm. Suszone japka aljbo gruszki, aljbo śliŕki*; (kuj.) *a na uobát coziń byuo co żinnygů. Grox s pyrkańi f kupe, fasola s pyrkańi f kupe, tuućune kartofle i zácyrki do pšybyrki do tyx kartofli*; (hluž.) *jenu stawiznu ze Salowa zasej, wot Salec młóna; jedna bajka ze Salowa zasej*; (han.) *me zme tam bívale třeba tře neđełe v jednom řizo a já vim, jak si božoale. A pomoce žadńi*.

2. Pokud jde o formu a využití některých větněčlenských prostředků, zaslouží si v západoslovanských promluvách pozornosti především distribuce a využití jednotlivých pádů. Že zaznamenané situace v českých nářečích v širším slova smyslu je kupř. známo, že se v současných promluvách vyskytuje jen poměrně zřídka ve všech základních českých nářečních typech (svčes., střčes., jzčes.) a na centrální Hané genitiv partitivní a ještě méně genitiv záporový,¹⁰ kdežto v ostatních nářečích moravských, především lašských a východomoravských, jsou oba tyto genitivy poměrně hojné. Kromě východní Moravy se vyskytují porůznu i jinde, např. genitiv partitivní sr.: (střslov.) *pri večeri uvarili hrachu; dali mu vina, zleba*; (pol.) *wysużymy wj fsysťkygo dobrogo*; genitiv záporový sr.: (pol.) *inszych gżibóf nie znóm*; (slez.) *szkre — nie wydowo głosu*; (pol.) *a żydowi nie doł czystych spodniokóf*. Výjimkou není genitiv ani po záporném slovese *býti*; (pol.) *a duza nie bñuo nauokowo*; (maz.) *machadłów nie buło*; (slez.) *teros mo niy być tej drogi?*; a po záporném slovese *míti*: (slez.) *tósz to niy ma takiygo; klykanica ni mo tego prawa smykać człowieka*.

Pokud jde o jiné pády, zachytili jsme ve svém omezeném materiálu v hluž. nářečích prosté dativy místní, sr.: (*śće wy... jěli?*) *no do Jěžowa mojej, mojej dżowce a do Drabowki mojom synej... do Čisowej, mojej sotrije*. Rovněž bez předložky je tu dativ časový: *póstnicam to wórd'wachu fankuchne pječene a také časový akuzativ: no, pon sme em teź so shromadźili njeđzelu, jenž zde má patně poněkud širší uplatnění než např. v obdobných konstrukcích českých a slovenských, kde je hojná předložka v, sr. ráno × v neđełi ap. V promluvách hluž. se dále zdá konkurovat místní prostý lokál s předložkovým, sr.: Salowje su měli jen mól pasternu × tón je teź jow w Klukšu, woko lětał, w wjele domach; sym rodźena we Léskej × a ja njejsym cheyła wostać tom blaku. V dluž. analyzovaném materiálu jsme však zachytili jen místní lokál bez-*

předložkový, sr.: *do Kelska na fabriku a Bešojcach tek jo byla fabrika; mlynje smy dali mljaś; Smogorjowje, wet nas ten tšeśi sused, ten jo teke mjel por golcow.*¹¹ Časový lokál se tu však vyskytuje s předložkou i bez předložky, např.: (dluž.) *ten ljoptańc jo o žnjach, tak o žnjach × jo awguśce, tak anjank awguśce, nic; a pen ordujo pśezone na tych pśezach zymje.* V hluž. nářečích byl zachycen časový lokál jen bez předložky: *haj, ja sem tom starem času wjele džěła měła.* Některé prosté instrumentály mají patře blízko k ustáleným výrazům, sr. příslovečné určení způsobu např.: (slez.) *jednym razym wzion sztzyry miechy; (vmor.) wemu to jednym wrzem a rovněž i určení času: (maz.) to czasem taki ptak lecial; (slez.) czasy m był tesz piekarski piec, piekarszczok; (vmor.) czasem sa wám to zahói.* Naproti tomu se porůznu vyskytují instrumentály s předložkou s (jakoby navíc) v platnosti předmětu i příslovečného určení prostředku, nástroje ap., např.: (čes.) *uhodil ho s kamenem, stříká s vodou; (střslov.) potom Gela odměňili zo zlaton; (hluž.) z muku mału kus posypane; a zase z wodu kus wómóte; a to sym ja sam widził z mojimi wočemi; na a pon sme z rukami tak... měšeli; na a pon sme emt zes cypami mlóćili; pon sme, ze serpom sme žnjeli; to smy... mlóćili pon z mošinu.* Rovněž v hluž. promluvách jsme u těchto členů zachytili řadu případů zdvojených předložek v obdobných situacích jako v nářečích českých, sr.: (zčes.) *přijel zes Plzně; (hluž.) do města smo mó běhali zez jejkami a zez butru; a hdyž mó přijědzemo tam kónc zez Lětonja won...; a pon su te eben čagneli fórt zyz Wysokej; no a to sme pon zes kučami jezdžili; te sme pon zes mošinu čiste činili.*

3. Při podrobnějším zkoumání jednotlivých výpovědí v jejich celku se zdá užitečné sledovat především jejich přísudkovou část, a to jak u konstrukcí formálně jednočlenných, tak i u dvoječlenných. I první hrubé vzájemné pozorování totiž naznačuje, že využití některých mluvnických prostředků v přísudku je v různých nářečních strukturách (z rozmanitých důvodů) různé, popřípadě že do konkurenčních vztahů vstupují v jednotlivých strukturách konstrukce vnitřně různě mluvnicky organizované. Tak např. platí-li pro česká nářečí v širším slova smyslu, že se v jejich výpovědích jen zcela ojediněle vyskytuje predikát vyjádřený slovesem v opisné pasívní formě, neplatí to, jak ukazuje excerpovaný materiál, patrně pro ostatní západoslovanské výpovědi, nebo alespoň ne v takovém rozsahu jako v češtině. Srov. výpovědi s opisnou slovesnou formou, které obsahují i subjekt: (skaš.) *pye dvanosti v nōce byu ślajer wod brūki pjerwōni; (dluž.) jo, pjerjej, a pjerjej ale jo musal ten pjac byś topjony; pen (ljan) jo werdowal pljaty; a pen jo byl tak daljoko, až jo werdowal ryty; a prjoz tej kjarmuše yści musy byś ten pjesk vezony; (hluž.) rano wordwje wšo wotwodźete; potom wordwje von brane, tón chléb; krupe, te wordwachu jědzene zez mlokom; zylezo, to jom wórdiješo na hlōwu stajene.* Vedle toho se opisné pasívní formy slovesné uplatňují i ve výpovědích, v nichž není vyjádřen původce děje nebo v nichž je zatlačen do pozadí, např.: (dluž.) *a pen jo werdowało dalej grane a rejówane; a pen jo werdowało jezone, nic; a pen ordujo pśezone na tych pśezach zymje; (warm.) tam opoziedane jest; (pol.) i uokropnie było napokowo powězano; (hluž.) to je tam přece pojedane wordwalo; a pon na kwasu tež wórdiješo serbski spěwane.*

U uvedených lužických dokladů by snad bylo možno uvažovat mimo příčiny fungování i o podílu vlivu německých výpovědí s obdobnými pasívními konstrukcemi, a to především pro jejich hojnost v porovnání s jinými

západoslovanskými výpověďmi téže sdělné platnosti. Např. v českých a slovenských konstrukcích se v přísudku objevuje buď reflexivní slovesná forma (*jedlo se, povídalo se*), nebo po osobním (i všeobecném) podmětu následuje aktivní slovesný přísudek, např. v 3. pl. (*jedli, povídali, tj. lidé*). Zdá se ovšem, že však právě u těchto typů dochází často ke konkurenci jednotlivých prostředků,¹² srov. (vmor.) *choďovalo sa na púte; choďivali na púte; (dluž.) a tam smy natkali do tog pjaca nuč to chabže, a pen jo se palilo; (hluž.) smó se bojeli hič, dokelž zo je přec řekalo.*

Všeobecně česká a moravská konstrukce s nevyjádřeným osobním podmětem a s přísudkem v 3. sg. typu *ten kraj už tu neuvidí* má rovněž obdoby, srov.: (slez.) *jak trefi;* (maz.) *tego kołbuka to musi karmić jajkami;* (slez.) *jag mioł tu, pod myckom, pod gazym, poty sie domogoł młócka fszyskiygo;* (hluž.) *kaž bó rjekt.* Obecněji, zdá se, fungují i obdobné konstrukce s predikátem v 3. pl. typu *zvořili poledne*, sr.: (střslov.) *po večeri lejú olovo, púščajú po vođe, alebo hádzú;* (slez.) *to potym na niedzielie robili ti poprawiny; tam go widowali;* (varm.) *to u nas tak móvili;* (maz.) *kiedyś, kiedyś to powjedywali.*

Zajímavá zjištění by snad mohlo přinést materiálové porovnání výpovědí, jež informují o různých přírodních jevech s neznámým nebo neoznačeným původcem děje jednočlennou verbální konstrukcí typu *padá* (přet. *padalo*) a výpovědí, jež touž informaci formulují dvojčlenně, např. *sních padá*. Např.: (vypol.) *miało siy na pogoude;* (jčes.) *řimalo tu fčera taki?;* (zčes.) *uhodilo tám!;* (vmor.) *hrom tam uderýł;* (maz.) *jeného roku gwolt padało, caty tydzien bez ustanku padał deszcz;* (pol.) *meli barzo čyisko..., bo yno padouy desc.* K obdobnému pozorování se nabízejí konstrukce vyjadřující rozmanité děje, jejichž původce mluvčí neumí nebo z různých důvodů nechce slovně označit (např. z důvodů tabuových). Také tyto výpovědi se formulují buď jednočlenně s predikátem v 3. sg. n., nebo dvojčlenně s výrazem formálně naznačujícím původce děje (*to, ono, něco* ap.). Výpovědi bez označení původce děje: (slez.) *tósz potym jak przszizła po drugi ta woda, ta powóć, tag mu, tymu gazdowi, naniosto pełno dżewa na te łóke;* (zslov.) *strilali, len tag hućalo;* (střslov.) *f Sebechlebiech po vela roke zbíjalo vińice a chotáre;* (svčes.) *diš hóřelo tadi blízko;* (laš.) *bum — jag by s kanonu vystřelilo;* (slez.) *no tóž jak przszizło, powieczęzali;* (pol.) *a od razu tag mje przszszło;* (střčes.) *najednou uhođilo dvanáct hođin;* (laš.) *a to se ten pan pot strom stanul-i, a łod razu zatrestło, a łońi ucziokl-i;* (hluž.) *a nam jo padłe, čežko přište;* (slez.) *joch myšłot, že tam kaj udeziło i tak szel, coby ku śmiyrce pszigitować, jagby tak kogo trefiło.* — Výpovědi s formálně naznačeným původcem děje např.: (malpol.) *uryvou ňi muk k*ońa uotpsųyś, tag g*o cóś porywauo;* (zčes.) *hrom uhođil a hnet to hořilo; hde hoří, u koho?;* (včes.) *vono se to tam vot tech židu, tech Hermanu se to čhillo. Bjězelo to po střechách, skočilo to tam;* (maz.) *jeneho zieczora to wołało do niego; szed i szed drogami, a zawdy wołało;* (dluž.) *a zrazom njeco ju popanjo wet sledka.*

Z dalších jednočlenných verbálních výpovědí se nabízí k sledování konstrukce, která v českých nářečích funguje obecně, *je mu Jan*, sr.: (han.) *Jan mu beło;* (vmor.) *aj mojej mace było Kateřina;* (střslov.) *Katka jej bolo;* (slez.) *Wyncel Kszpska mu było.* Relativně ostrou hranici by patrně bylo možno vést mezi různými realizacemi modálních vyjádření nutnostního typu *było třeba, było třeba (třa było) třebaťo* apod., ale tu jde o jev, jenž stojí na hranici slootovorby a skladby.¹³ V českých nářečích se tento nutnostní vztah

vyjadruje sponou s modálním predikativem *třeba, třeba*, sr.: (vmor.) *šag ho tu nebylo třeba*; (laš.) *ale něni třeba se teho bać*; (slez.) *czszea by nom tom bylo cosi drzewa zwieść*; *czsziea mi zojść ku spszóźnikowi*; (dluž.) *te njesu trjebali nic plašiš*. Při záporu v přítomnosti stojí *netřeba, netra* (bez spony), sr.: (vmor.) *netřeba hned fšeckému vjeřit*: (laš.) *na netra se navalić*.

Úcta k jednotlivé osobě, mluví-li se o ní, se ve výpovědích obvykle vyjadruje plurálem u přísudku, někdy však také ještě i u substantivního přívlastku, sr. (laš.) *ras šli stařčeg Hruby, maminčyn stařčec, z hospody*; *ty, muj stařčec přišli na harendu*; (vmor.) *vaši stařenka gdy umřeli?*; (zslv.) *Panenko Marija, sú doma Kristus Pán?*; *viprávali nebohí dzetko o Prajzoch*; (vmor.) *stará Handlova, tí sa obracali*; (slez.) *roz moja starka szly... wleźły do jednych ludzi i siedzieli*; *farosz mje dali powotać na fara i to pytali se mie*; (pol.) *to muter uosprawali, mojou matka uosprawali... byli... a šli... ta wiźeli*; (hluž.) *...wot mojoho nana; a te su nám takle pójedali*; (nan) *jich šnops sej tež kupjeli*. Také při rozmluvě s jednotlivou osobou, již se projevuje úcta, se objevuje u přísudkového participia plurálově zakončení, sr.: (laš.) *stryku Hanys, nepřezeli byšće nas do Kelešojic?*; (vmor.) *a paňi, otkál ste přijeli?* Zároveň s těmito jevy by bylo lze sledovat i eventuální uplatnění tzv. onikání, např.: (zslv.) *já som to aj videl a mislel sem, že už neprindú* (farář); (laš.) *panačku, nemaju trochu tabaku?* a některých obdobných typů polských.

K prostředkům, jež by nepochybně ukázaly v prostorové projekci zajímavé výsledky, patří i shodné přívlastky jako např. (vmor.) *byla tam cukrová fabrika*; (střslov.) *umije sa chladnou potokovou vodou*; (vslov.) *a tá baba jej dala mrtvú koš* (z mrtvého); (hluž.) *tam tech harenčich sudach wokolo hrjebata* (sudech herynků); *činjeli, chlébowu muku; a pon je na butrowe wiki šoť* (trh s máslem). Podobné by patrně byly vděčné konstrukce s přechodníky, ať už tzv. shodnými, nebo neshodnými (zčásti i lexikalizovanými), např.: (vmor.) *vdaja sa, začty u nich hátky; donda k tim Sfatim Jánom, bili tam cigáňi*; (laš.) *seža se zle robi*; (han.) *šfagrová bježela, oviza ho, dom*; (dluž.) *a pen su šli te gercy nachher pjerjej nuć grajucy*; (hluž.) *nět dzo wostać lejžo a pon wordufo skubany; a pon jo so legnota na slónčko a so ležo¹⁴ sušila*.

Poměrně hodně komparačního materiálu poskytuje slovosled výpovědi. Ze zajímavějších rysů stačí připomenout např. nepřízvučné formy zájmen a sloves po pauze nebo po spojce, postavení modálních (i jiných) sloves a infinitivu, sr.: (vmor.) *nemohla už na tom lede stát* a (čes.) *nemohla už stát na tom lede*, postavení jednotlivých částí složených slovesných forem ve výpovědi, sr.: (vmor.) *já sem byl hned ve štrnáctém roku raňený* a (čes.) *já sem byl raňen hned ve čtrnáctém roku* apod. Tyto zajisté zajímavé jevy však lze zatím sotva začít porovnávat, poněvadž právě pro získání dostatečných podkladů k slovosledným porovnáním se jeví dosavadní zachycený nářeční materiál jako značně mezerovitý a kusý.

Bylo by ovšem možno namítat, že byl v předchozích odstavcích uveden a konfrontován více méně náhodně vybraný materiál, nebo že se věnovala pozornost jen některým jednotlivostem z úhrnu promluvy. Tato námitka by však byla oprávněna jen zčásti. V rámci našich poznámek nešlo a ani nemohlo jít o podrobnější a systematictější konfrontaci všech nebo aspoň většiny výpovědních typů (a jejich částí) jednotlivých nářečních struktur, nýbrž pouze o upozornění na některé možnosti porovnávání některých různonářečních výpovědí a jejich složek; dále šlo o vyzkoušení nosnosti úvodního tvrzení, že jisté korespondující jevy a prostředky v jednotlivých západoslovanských nářečích lze sledovat i v oblasti syntaxe.

Závěrem: Skutečnost, že se některé soudy vyjadřují v západoslovanských jazycích stejnými formami výpovědi, popřípadě stejnou mluvnickou organizací složek tvořících výpověď, slouží vedle zřejmých paralel v ostatních mluvnických plánech, především v uvedeném už hláskosloví a tvarosloví jako další důkaz západoslovanské jazykové continuity.¹⁵ Na druhé straně však nepochybně ukazuje, a lze to už dnes materiálově dokazovat na některých jevech a prostředcích např. v rámci českých nářečí v širším slova smyslu, že táž fungující konstrukce patrně nemá vždy v různých nářečních strukturách stejné místo; v jedné může např. patřit k centrální skupině vyjadřovacích prostředků, v jiné může naopak fungovat pouze jako prostředek zcela periferní.

Tak např. patří k tzv. centrálním strukturálním prostředkům na východní Moravě využití přechodníku jako živého útvaru různé větňčlenské platnosti, zatímco v okrajových hanáckých nářečích je přechodník poměrně vzácný a v nářečích lašských se objevuje jen v lexikalizovaných, popř. frazeologizovaných konstrukcích; v ostatních českých nářečních skupinách se vyskytuje sporadicky. Ukazuje se tedy, že by bylo možno stanovit a vymezit na základě tohoto zjištění oblast běžné živé existence uvedeného skladebného prostředku, přechodný pás s existencí jen některých případů (např. od sloves *být, jít, ležet, vidět* aj.) a oblast, kde existují jen jeho některé lexikalizované zbytky (sr. sub 3). O fungování genitivu partitivního a záporového v jednotlivých nářečích českého národního jazyka a o jednotlivých oblastech jeho výskytu lze formulovat podobné závěry (sr. sub 2).

Naopak jindy může podrobnější analýza výpovědí a konfrontace materiálu pomoci opravit názory o jejich uplatnění, které se zatím více méně běžně tradují. Už nyní se např. v zachyceném materiálu ukazuje, že výpovědi s všeobecným nevyjádřeným osobním podmětem typu *tu chatupu uvidí i z vlaku* lze zachytit poměrně hojně i v české oblasti; zde se s jejich existencí dosud počítalo jen vzácně, konstrukce bývaly spíše lokalizovány na Moravu, zpravidla východní. Podrobnější zkoumání tedy patrně lépe objasní a zpřesní podmínky a oblasti jejího fungování. Podobně se jako poněkud překvapivé jeví novější zjištění, kde všude se uplatňují výpovědi bez formálního označení neosobního původce děje s přísudkem v 3. sg. n. typu *zasypalo ho*. Rovněž ony bývaly dříve lokalizovány nejspíše na východní Moravu, nyní se však, jak jsme uvedli sub 3, objevují i jinde, např. v jistých areálech na Mělnicku, v severovýchodních Čechách i jinde.¹⁶ I zde se však zatím ještě poměrně málo ví o jejich místě v systému příslušných nářečí. — Syntaktických jevů, jež by bylo možno při podrobnější znalosti a po zhodnocení rozmanitých nářečních výpovědí obdobně konfrontovat, popřípadě zeměpisně promítnout, se ukazuje řada.

Proto už i jen na základě těchto zatím jednotlivých poznatků lze, byť i jen teoreticky, sotva dále předpokládat, že by se rozsáhlé západoslovanské území bohatě diferencovaně hláskoslovně, tvaroslovně, a jak se ukazuje, i slovotvorně, mohlo považovat za homogenní po stránce syntaktické. Teprve detailnější analýza jednotlivých výpovědí příslušných nářečních struktur však patrně odhalí skutečně všechny její složky systémové (a vyloučí zároveň eventuální složky mlúvenostní), a tak umožní systematickou konfrontaci s obdobnými nebo rozdílnými složkami jiných nářečních struktur. Dílčí práce vykonané v tomto směru¹⁷ a řada ukázek konfrontace

materiálu v těchto našich poznámkách zároveň s dílčími komentáři snad ukazují dosti přesvědčivě, že i v oblasti výpovědní (větné) skladby lze v budoucnu reálně počítat s možností jazykově zeměpisného členění větší oblasti.

Výsledky naznačeného úsilí by mohly být několikeré. Některé skladebné jevy a prostředky bude nepochybně možno sledovat v určité oblasti a tu bude lze více méně přesně ohraničit. Jiné bude patrně možno lokalizovat přesněji v širších oblastech, i když tyto oblasti spolu územně nesusouvisí (tzv. enklávy). Konečně se pravděpodobně podaří při uvedené podrobnější analýze materiálu zachytit i ty jevy a prostředky, které jsou vázány jen na jedinou určitou oblast a mimo ni nefungují.¹⁸ Zdá se nám tedy, že rozmanitá zjištění o povaze výpovědi a jejich částí v naznačených souvislostech jsou užitečná a mohou zároveň se známými už rysy hláskoslovnými, tvaroslovnými a popřípadě slovotvornými (i když poněkud jiným způsobem než tyto disciplíny) pomoci rozčlenit západoslovanské jazykové území i v oblasti skladby, a mohou tak přispět k ještě plastičtější a hlavně komplexnější mluvnické charakteristice jednotlivých nářečních struktur.

POZNÁMKY

- ¹ Sr. B. Havránek, *Metodická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*. Sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Olomouc – Praha 1957, s. 77n. a též, *K historickosrovnávacímu poznání syntaxe slovanských jazyků*. Sb. Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, s. 69n.
- ² Z oblasti hláskosloví sr. především Z. Stieber, *Zarys dialektologii języków zachodniosłowiańskich*. Varšava 1956; dále pak A. Lamprecht, *K vývoji západoslovanského samohláskového systému*. Čs. přednášky IV. mezinárodního kongresu slavistů v Moskvě. Praha 1958, s. 125n. a *Vývoj fonologického systému českého jazyka*. Brno 1966¹ (tam i další literatura); z oblastí tvoření slov např. W. Pomianowska, *Zróżnicowanie gwar południowosłowiańskich w świetle faktów słowotwórczych*. Vratislav – Varšava – Krakov 1970 (tam další literatura).
- ³ To je možno tvrdit na základě dílčích zkušeností, které už jsou k dispozici. Tak např. prof. V. Vážný zjišťoval na Slovensku anketovým způsobem již v 20. a 30. letech mimo jiné i některé jevy syntaktické, především využití a distribuci některých prostých a předložkových pádů, dále pak některé slovesné vazby aj. Takto shromážděný materiál mu umožnil lokalizovat – v této první fázi pravda zatím jen zhruba – i tyto skladebné jevy do jednotlivých částí slovenského území a tak oblast slovenského jazyka diferencovat nejen hláskoslovně a morfologicky, ale takto v náznaku i syntakticky. Sr. A. Habovštiak, *K syntaktickej diferenciácii slovenských nářečí*. Sb. Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, s. 398n. Některé další možnosti rozčlenění jazykového území na základě syntaktické analýzy promluv naznačuje nověji sbíraný materiál pro český jazykový atlas. Dotazník, jehož pomocí se sbírá materiál všech mluvnických plánů i lexika, obsahuje i soubor otázek z okruhu skladby a odpovědi získávané u jednotlivých „položek“ už dnes slibují dvojí výsledky: jednak naznačují jádra výskytu jednotlivých skladebných „modelů“, jednak variabilitu, popř. konkurování některých prostředků v téže oblasti. Sr. S. Utěšený, *O výsledcích korespondenčního výzkumu syntaktických jevů*. Cit. sb. s. 394n.
- ⁴ Na druhé straně však jisté možnosti skladebné diference slibuje někdy i oblast, jež bývá jinak po stránce mluvnické, především se zřetelem k hláskosloví, považována za více méně homogenní. Je sice pravda, že řadu jevů je vždy nutno posuzovat velmi opatrně, neboť jejich hodnocení se pohybuje na rozmezí lexika a syntaxe (např. využití některých spojek, partikulí apod.), ale i tak se ukazuje, že alespoň fungování jednotlivých skladebných prostředků není na celé uvedené oblasti vždy stejné. Sr. např. J. Balhar, *Územní diference syntaktických jevů v lašských nářečích*. Sb. prací fil. fak. Brno 1964, A 12, s. 157n., též, *Časové věty v slezskomoravských (a dalších) nářečích*

- Slez. sb. 1969, s. 467n. a poznámky k jednotlivým konstrukcím v oblasti českých nářečí, jež na základě korespondenčního výzkumu uvádí v cit. příspěvku S. Utěšený.
- ⁵ Řada příspěvků s touto tematikou byla přednesena na sympoziu Strukturální typy slovanské věty a její vývoj; jsou otištěny ve sb. *Otázky slovanské syntaxe II*, Brno 1968, sr. tu např. H. Misz, *Podstawy klasyfikacji polskich zdań pojedynczych*, s. 221n., F. Michalik, *Dwë hybridnej konstrukcji jednoreje sady w serbskich dialektach*, s. 422n. aj.
- ⁶ Sr. M. Jelínek, *Skladebná synonymika*. Sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, s. 253n. a V. Michálková, *Některé konkurující syntaktické prostředky v nářečí*. Sb. prací fil. fak. Brno 1964, A 12, s. 147n.
- ⁷ Pro úsporu místa neuvádíme jednotlivě všechny publikace, z nichž byl excerpován materiál k těmto našim poznámkám. Jde především o vydané nářeční texty (hlavně polské a lužickosrbské), dále o ukázky v monografických pracích zpracovávajících jednotlivá nářečí, o nářeční ukázky v kompendiích (např. *Cs. vlastivědě III – Jazyku a v Stieberově cit. d.*), o sbírky zapsaných útvarů lidové slovesnosti aj. V článku se tyto texty uvádějí pouze označením nářeční skupiny, z níž pocházejí, a to zkratkou, např. (kaš.) kašubsky, (velpol.) velkopolsky, (střslov.) středoslovensky apod. – Jednotlivé doklady přejaté z různých prací jsou zapsány fonetickým pravopisem obražejícím v různé míře věrně zvukovou podobu zachycených promluv. Protože se v našich poznámkách zabýváme některými jevy skladebné povahy, neždalo se nám účelné pokusit se o sjednocení nebo úpravu zápisů po stránce pravopisné.
- ⁸ Sr. J. Chloupek, nejnověji v monografii *Aspekty dialektu*. Brno 1971, zvl. s. 57 a pozn. 49; V. Michálková, *Východomoravské věty typu bylo vdolky*. Sb. prací fil. fak. Brno 1961, A 9, s. 105n.
- ⁹ Pro lašská i přilehlá polská nářečí je dosvědčuje J. Balhar. Výpověď *stodołu sa stavilo* uvádí bez bližší lokalizace J. Chloupek, c. d. s. 45.
- ¹⁰ Do těchto poznámek jsme nepojali některé více méně lexikalizované genitivy typu *nemám času, není divu*, které by nepochybně bylo možno zachytit téměř na celém našem jazykovém území.
- ¹¹ V uvedených lužickosrbských nářečích však v těchto případech nelze vyloučit možnost, že jde o sekundární zánik bilabiálního *w*.
- ¹² Zmiňuje se o nich ve vmor. oblasti J. Chloupek v c. d. s. 45.
- ¹³ V oblasti lašských nářečí se o to pokusil J. Balhar v studii cit. v pozn. 4.
- ¹⁴ V komentáři k textu se uvádí, že je to jediný takovýto přechodník přítomný; jinak bývá zakončen *-ice, -ajce*.
- ¹⁵ Mezi jednotlivými jazykovými „centry“ ovšem existuje řada jazykově přechodových oblastí, kde jednotlivé jevy mohou mít se zřením k jednomu nebo druhému „centru“ různý původ, charakter, postavení v systému apod. Tyto otázky byly však zatím mimo okruh našich poznámek, i když je jejich význam a dosah nepochybně velký, jak je zřejmé např. z obdobných studií fonologických. Sr. např. referát A. Lamprechta *Přechodové dialekty a jejich význam pro poznání vzájemných vztahů slovanských jazyků*. *Cs. přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, Praha 1968*, s. 145n.; tam i obsáhlá literatura o přechodových nářečích.
- ¹⁶ Za tuto informaci vděčím S. Utěšenému, který tento typ podrobněji sledoval v Čechách.
- ¹⁷ Sr. např. studii J. Balhara cit. v pozn. 4.
- ¹⁸ V některých pokusech o členění nářečních oblastí na základě skladebných prostředků se jako diferenční prostředky vyskytují i některé spojky, zvl. podřadící, a částice. Do těchto poznámek však nebyly uvedené případy pojaty, neboť podle našeho mínění většinou navazují spíše na územní diferenciaci lexikální.

LES POSSIBILITÉS DE RÉPARTITION DES LANGUES SLAVES DU POINT DE VUE SYNTAXICO-GÉOGRAPHIQUES

L'étude offre une confrontation de certains phénomènes syntaxiques et des moyens des énoncés dans les dialectes slaves de l'ouest. L'auteur insiste 1° sur quelques traits généraux dans le domaine de la réalisation de la parole; 2° sur la forme et l'utilisation dans la phrase de la hiérarchie de certains membres; 3° sur quelques unes des constructions spécifiques de l'énoncé. Cependant on ne cesse de souligner la nécessité d'étudier leur place et leur fonction dans la structure du dialecte en question. Les conclusions font voir qu'on

pourrait — en se basant sur les coïncidences citées et même sur d'autres, ainsi que sur les différences des faits et des moyens — analyser d'une manière objective la répartition syntaxico-géographique des aires des langues slaves occidentales. Car jusqu'à présent cette répartition partait tout d'abord de l'analyse des faits et des moyens phonétiques, morphologiques ou autres (lexicaux par exemple). La répartition proposée serait d'un caractère un peu différent de celle, fondée sur la phonologie. Mais elle faciliterait — en respectant le complexe des différents traits d'autres aspects grammaticaux — de caractériser d'une manière plus instructive et cohérente différents groupes de dialectes.

Traduit par Zdeňka Stavinohová